

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

**на тему: АДАПТАЦІЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО
НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ**

Виконала: студентка IV курсу,
групи 6.0539-2
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Щепанова Аліна Андріївна
Керівник: к.псих.н., доцент кафедри
педагогіки та психології освітньої
діяльності Овсяннікова В.В.
Рецензент: к.псих.н., професор
кафедри психології Ткалич М.Г

Запоріжжя
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет Соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2023
р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Щепанова Аліна Андріївна

Тема роботи Адаптація молодших школярів до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції, керівник роботи Овсяннікова В.В к.псих.н., доцент кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності, затвержені наказом ЗНУ від «__» 20 року № 341-с

2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури
4. Зміст розрахунково-пояснювальної: на основі аналізу психолого-педагогічної літератури визначити теоретичні основи поняття адаптації; виокремити особливості адаптації дітей молодшого шкільного віку до шкільного навчання; охарактеризувати вимушену еміграцію як важливий чинник адаптації молодших школярів; провести емпіричне дослідження адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції; проаналізувати результати дослідження; розробити структуру корекційної роботи з полегшення процесів адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності; запропонувати форми

корекційної роботи з полегшення процесів адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності.

5. Перелік графічного матеріалу: 4 малюнки.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Овсяннікова В.В, доцент		
Розділ 1	Овсяннікова В.В, доцент		
Розділ 2	Овсяннікова В.В, доцент		
Розділ 3	Овсяннікова В.В, доцент		
Висновки	Овсяннікова В.В, доцент		

7. Дата видачі завдання

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень -лютий 2023 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2023 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень 2023 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	квітень 2023 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	квітень-травень 2023 р.	Виконано
6	Написання висновків	травень 2023 р	Виконано
7	Нормоконтроль	травень 2023 р	Виконано

Студент _____ А.А Щепанова

Керівник роботи _____ Овсяннікова В.В

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 51 сторінок, 4 рисунка, 23 джерел.

Об'єкт дослідження – адаптація дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності.

Предмет дослідження – особливості адаптації в умовах вимушеної міграції.

Мета полягає у теоретичному обґрунтуванні та дослідженні закономірностей психологічної адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції.

Гіпотеза дослідження: передбачаємо, важливою особливістю адаптації молодших школярів до навчальної діяльності в умовах міграції є почуття самотності.

Методи дослідження: теоретичні - аналіз, синтез, узагальнення філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури, її узагальнення та систематизація – з метою з'ясування стану досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці; емпіричні - тестування.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає у тому, що вперше визначено теоретичні основи роботи психолога з полегшення процесів адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції.

Галузь використання: загальноосвітні школи.

**АДАПТАЦІЯ, ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ, МОЛОДШІ ШКОЛЯРИ,
НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ, САМОТНІСТЬ.**

SUMMARY

Shchepanova A.A. The adaptation of younger schoolchildren to the education activities under conditions of forced migration.

The qualifying work consists of Introduction, 3 Chapters, Conclusion, References (23 items, 1 of foreign origin). The qualifying work volume is 51 pages long, 48 of them – main text. There are 4 illustrations.

The qualifying work provides a theoretical overview and describes experimental studies of the adaptation of younger schoolchildren to educational activities, the features of adaptation in conditions of forced migration. Bachelor's work consists of 3 chapters, each of which is devoted to aspects of adaptation of younger schoolchildren.

The research object: the adaptation of younger schoolchildren to the education activities.

The research subject: features of adaptation in conditions of forced migration.

The research goal: is to theoretical substantiation and study of the patterns of psychological adaptation of younger schoolchildren to educational activities in conditions of forced migration.

The research tasks are:

- On the basis of the analysis of the psychological and pedagogical literature, determine the theoretical foundations of the concept of adaptation;
- To single out the peculiarities of adaptation of younger schoolchildren to schooling;
- To characterize forced emigration as an important factor in the adaptation of younger schoolchildren;
- Conduct an empirical study of the adaptation of younger schoolchildren to educational activities under conditions of forced migration;
- Analyze the results of the study;

- Develop a structure for corrective work to facilitate the processes of adaptation of younger schoolchildren to educational activities
- Propose forms of corrective work to facilitate the processes of adaptation of younger schoolchildren to educational activities.

Chapter 1 «Modern approaches to the study of patterns of adaptation to educational activities of younger schoolchildren» provides a theoretical analysis of the concept of adaptation in professional research, discusses the features of adaptation of schoolchildren, highlights forced migration as a factor in the adaptation of younger schoolchildren.

In the Chapter 2 «An empirical study of the adaptation of younger schoolchildren to educational activities in the conditions of forced migration» outlines research methods based on the established hypothesis. Analysis of the results of the study confirmed the hypothesis.

Chapter 3 « Program of corrective work to facilitate the adaptation processes of children to educational activities» outlines the structure of correctional work and its forms. A training program is described to facilitate the adaptation processes of younger schoolchildren to study activities abroad.

Key words: adaptation, education activities, forced migration, solitude, younger schoolchildren.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	9
1.1. Поняття адаптації в фахових дослідженнях.....	9
1.2. Особливості адаптації до навчальної діяльності дітей молодшого шкільного віку	12
1.3. Вимушена міграція як важливий чинник адаптації молодших школярів	Ошибка! Закладка не определена.
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ.....	20
2.1. Умови та методики проведення емпіричного дослідження адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції.....	20
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції	23
РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ПОЛЕГШЕННЯ ПРОЦЕСІВ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ.....	33
3.1. Структура корекційної роботи з полегшення процесів адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції.....	33
3.2. Форми корекційної роботи з полегшення процесів адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції.....	37
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ДЖЕРЕЛ.....	49

ВСТУП

Актуальність дослідження. Після початку війни в Україні 24 лютого 2022 року життя українців змінилося. Дехто був вимушений виїхати за кордон, аби врятуватись від постійної небезпеки ворожих обстрілів. За даними верховного комісара з питань біженців ООН, з 24 лютого кордон України перетнуло понад 9 мільйонів громадян, з яких понад 2,5 мільйона діти. Очевидно, що нечувані потрясіння, відчутні навіть для дорослих, не могли не позначитися на проблемності процесів адаптації молодших школярів до навчання на новому місці.

Одним із важливих практичних завдань у процесі адаптації молодших школярів до навчання в школі є забезпечення диференціації дітей молодшого шкільного віку за готовністю до шкільного навчання. Сенс такої диференціації полягає в тому, щоб дітям, які виявили недостатній розвиток для навчання у школі, забезпечити надання протягом наступного року необхідної корекційно-розвивальної допомоги, без якої вони і в семирічному віці можуть не мати достатніх передумов для успішного навчання. Тому слідом за діагностикою необхідно зробити і наступний крок – практичне забезпечення корекції недоліків розвитку дітей, у яких була виявлена неготовність до шкільного навчання. Таким чином, актуальність досліджуваної проблеми і зазначені суперечності, що ускладнюють процес її вирішення, вимагають теоретичного обґрунтування, системного вивчення та експериментальної перевірки.

Об'єкт дослідження – адаптація дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності.

Предмет дослідження – особливості адаптації в умовах вимушеної міграції.

Мета полягає у теоретичному обґрунтуванні та дослідженні закономірностей психологічної адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції.

Гіпотеза: передбачаємо, важливою особливістю адаптації молодших школярів до навчальної діяльності в умовах міграції є відчуття самотності.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури визначити теоретичні основи поняття адаптації;
2. Виокремити особливості адаптації дітей молодшого шкільного віку до шкільного навчання;
3. Охарактеризувати вимушену еміграцію як важливий чинник адаптації молодших школярів;
4. Провести емпіричне дослідження адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції;
5. Проаналізувати результати дослідження;
6. Розробити структуру корекційної роботи з полегшення процесів адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності.
7. Запропонувати форми корекційної роботи з полегшення процесів адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності.

Методи дослідження: теоретичні - аналіз, синтез, узагальнення філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури, її узагальнення та систематизація – з метою з'ясування стану досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці; емпіричні - тестування.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає у тому, що вперше визначено теоретичні основи роботи психолога з полегшення процесів адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції.

Практичне значення дослідження пов'язане із можливістю використання матеріалів роботи в подальших студіях, присвячених заявленій проблемі.

Структура і обсяг бакалаврської роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 23 найменувань. Обсяг основного тексту роботи 47 сторінок. Робота містить 4 рисунка.

РОЗДІЛ 1.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Поняття адаптації в фахових дослідженнях

Категорія «адаптація» використовується в різних галузях наукового соціально-гуманітарного знання поряд з категоріями «соціалізація», «управління», «регуляція», «індивідуалізація», «інтеграція» тощо. При цьому підкреслюється, що явища, які ними вивчаються, тісно пов'язані з адаптацією. Термін «адаптація» в даних галузях може вживатися у значенні пристосування до оточуючих умов. Вказується також на різноманітні аспекти адаптації та її різновиди. Але окремо аналіз процесу адаптації при цьому часто не пропонується і не здійснюється (А. Бек, Ф. Зимбордо, М. Лейпе та ін.).

У психології досить часто йдеться про адаптацію при розгляді питань щодо закономірностей виникнення, існування, функціонування, розвитку психічних явищ та сутності психіки взагалі і свідомості людини зокрема. У психології різними авторами поняття адаптації пропонується у вузькому значенні, якщо воно пропонується в межах їх поглядів на природу функціонування психіки і психології людини (Р. Фрейджер, Д. Фейдимен, Т.Ф. Цигульська, К. Г. Юнг та ін.). Аналіз психологічних концепцій у межах різних підходів до розуміння адаптації як важливого для здійснення і реалізації різних форм психічного відображення є корисним для розуміння цього явища і має наукову цінність.

Найбільш широке визначення адаптації як пристосування пропонується в природознавчих науках. Тому адаптація з точки зору загального наукового погляду, який сформувався на основі саме цього природознавчого підходу,

розглядається як явище, що передбачає здійснення живою істотою пристосування через зміну будови і функцій організму, його органів до умов середовища.

У психології не існує єдиної думки про зміст поняття “адаптація”. Але при цьому очевидним є факт, що явище адаптації має відношення до психіки, її можна вважати психологічним поняттям і навіть категорією, яку можливо використовувати як для пояснення походження і функціонування свідомості, так і для розпізнання причин тих чи інших вчинків, діяльності особистості тощо [5].

Розгляд психологічних теорій і напрямів прикладного психотерапевтичного характеру, їх аналіз, дає можливість виділити і представити варіанти розуміння адаптації у зв’язку з поясненням різних психічних форм та механізмів удосконалення життя людини. Мова йде про те, що людина може багато в чому змінити життя на краще, зберігаючи позитивне і позбавляючись негативного у своїх психологічних характеристиках. Психолог-практик, до якого людина в цьому разі може звернутися за підтримкою, може підказати, як працювати над собою, дати певні рекомендації, зокрема й щодо адаптації людини в соціальному середовищі та її психологічного забезпечення [4].

Аналіз розглянутих у загальному вигляді положень концепцій у межах різних напрямків психології дозволив нам зробити такі висновки щодо розуміння та інтерпретації адаптації їх представниками.

Одні автори розглядають адаптацію як процес і результат пристосування, який зумовлює існування такого явища, як психіка, тому що дії і рухи будь-якої істоти на свою користь потребують інформації про світ для орієнтації у ньому і відповідного адекватного реагування.

Інші розглядають адаптацію як процес відновлення рівноваги у взаємодії людини і середовища, відновлення людиною правильного співвідношення у всьому, що з її точки зору порушує порядок [3].

Розглянемо особливості феномена адаптації дітей до школи, виконаних та запропонованих різними науковцями.

Б. М. Андрієвський розглядає готовність до навчання в школі як «опанування вміннями, знаннями, здібностями, мотивацією та рештою необхідних для оптимального засвоєння шкільної програми поведінкових характеристик» [1]. Й. Шванцара готовність до школи визначає як «шкільну зрілість» та визначає ступінь адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи, за умови наявності якої дитина здатна брати участь у шкільному навчанні, акцентуючи увагу на розумовому, соціальному та емоційному компонентах зазначеного феномену [20].

І. В. Корякіна адаптацію до школи розглядає крізь призму сукупності компонентів розумово-мисленнєвої діяльності, пізнавального інтересу, готовності до довільного регулювання власної пізнавальної діяльності та виробленої соціальної позиції школяра [10].

На думку І. І. Любарської, готовність майбутнього першокласника до школи є цілісною системою особистісних якостей дитини, включно з мотивацією, рівнем розвитку пізнавальної, аналітико-синтетичної діяльності, ступенем сформованості механізмів вольової регуляції дій [14].

О. В. Проскура відзначає важливість для визначення адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи сформованості передумов навчальної діяльності. Їх сукупність дослідник пов'язує із вмінням орієнтування стосовно системи правил під час роботи, скерованої на виконання навчальних завдань, здатністю до прослуховування та виконання інструкцій, наданих дорослими, вмінням виконання завдань за зразком тощо [20].

Н. І. Черепаня вважає проблему адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи комплексною та розглядає її склад як такий, що представлений знаннями, вміннями, бажанням навчатися та різним набором, сформованим психологічними властивостями і якостями. Функційність критеріїв адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи дослідниця відводить до довільності,

особливостям спілкування та взаємодії з однолітками, особистісній самосвідомості [22].

Відтак, науковцями пропоновані різні визначення адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи. Також вони виокремлюють різні її компоненти. На нашу думку, доцільним буде структурний аналіз адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи крізь призму компонентів навчальної діяльності.

Виходячи з вищесказаного, пропонуємо під адаптацією дітей молодшого шкільного віку до школи розуміти сукупність мотиваційних настанов та способів діяльності, що характеризуються цілеспрямованістю та пов'язані з інтелектуальним пошуком та опануванням знаннями, плануванням власної діяльності, застосуванням отриманих знань у ході вирішення практичних завдань, здійсненням аналізу перебігу діяльності, а також результатів, які забезпечують розвиток індивідуальних та особистісних якостей, що є необхідними для формування особистісних, пізнавальних, регулятивних та комунікативних навчальних умінь та навичок.

1.2. Особливості адаптації до навчальної діяльності дітей молодшого шкільного віку

Дослідження науковців показують, що шестирічний вік у дитячому розвитку – це найбільш сприятливий період для початку навчання в школі. Учені називають цей вік «віком пам'яті», оскільки саме в цей час інтенсивно розвивається довільна, керована вольовим компонентом пам'ять. У шестирічному віці дитина відчуває певну невизначеність під час адаптації до школи, і це підвищує її здатність до наслідування [4]. Так, науковцями виділяються два типи здатності до наслідування:

- 1) мимовільний;
- 2) довільний.

Мимовільний полягає в повторенні дитиною манери поведінки однолітків, учителя. При цьому дитина, сама не помічаючи, запозичує дію. Мимовільно дитина може наслідувати і позитивні прояви поведінки, і негативні. Під час довільного наслідування дитина свідомо, цілеспрямовано копіює поведінку інших людей [5].

Отже, шість років – це період життя дитини, коли відбувається її інтенсивний розвиток. Дитина розвивається фізично, розумово, психологічно, активно розвиваються всі психічні процеси (мислення, увага, уява і т. д.), збагачується словниковий запас.

Аналіз фахової літератури дозволив сформулювати й виділити чотири компоненти, що структурно формують адаптацію дітей молодшого шкільного віку до школи: особистісний, емоційно-вольовий, інтелектуальний та комунікативний.

Особистісний компонент представлений пізнавальними мотивами, орієнтацією стосовно моральних норм та їх виконання, сформованістю психологічної позиції майбутнього школяра. Особистісний компонент адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи передбачає також опанування нормами суспільної поведінки, вміння оцінювати себе та свої вчинки згідно із прийнятими в суспільстві нормами та правилами.

Емоційно-вольовий компонент включає, окрім решти складових, здатність до цілепокладання на основі співвіднесення того, що вже відомо, із тим, що досі невідоме, як постановки навчального завдання; складання планування та прогнозування результату; можливість контролю в формі співвіднесення результату із визначеним еталоном; корекцію та внесення необхідних змін до плану та способу дії; вольову саморегуляцію як прагнення до вольового зусилля та подолання перешкод. На рівні дошкільної освіти формування емоційно-вольового компоненту адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи пов'язане, перш за все, із розвитком довільності поведінки. Довільність являє собою здатність дитини вибудовувати та коригувати власну поведінку й характер діяльності згідно з

пропонованими правилами та зразками, здійснювати планування, контроль та корекцію виконуваних дій із використанням доречних та відповідних засобів [20].

Інтелектуальний компонент адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи сформований самостійним виділенням та формулюванням пізнавальної мети, пошуком та виділенням уже наявної інформації або ж тієї інформації, котрої бракує, моделюванням результату або ж ситуації, логічними діями, представленими аналізом, порівнянням, синтезом, класифікацією об'єктів, серіацією, установленням причинно-наслідкових відношень. Саме тому інтелектуальний компонент адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи включає до своєї структури також уміння виділення необхідної для вирішення проблеми інформації, визначення оптимальних способів діяльності, надання оцінки процесу та результатам діяльності, спрямованої на вирішення проблеми [21].

Зазначений компонент загальної адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи також представлений розвиненим диференційованим сприйняттям, здатністю до концентрації уваги, аналітичним мисленням, що виражається у здібності до запам'ятовування зв'язків між явищами, здатністю до логічного запам'ятовування, умінням відтворення за зразком, а також розвитком тонких диференційованих рухів руки та сенсомоторної координації. На особливу увагу в межах зауваженого компоненту також заслуговують розвиток пізнавальної активності та пізнавальних процесів дітей старшого дошкільного віку, що є базовою основою подальшого загального пізнавального розвитку майбутніх школярів [13].

Комунікативний аспект адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи складають уміння враховувати думку й позицію співрозмовника, організувати співробітництво із учителями та однолітками, обґрунтовувати власну думку. В дошкільному віці відбувається розвиток сукупності комунікативних умінь дітей, представлених, зокрема, здатністю до децентрації під час виконання дій у спілкуванні, в грі, в зображувальній та

інших видах діяльності. Розвиваються вміння дітей узгоджувати дії, зберігаючи порядок їх виконання, виявляти витримку, працювати в парі, змінювати ролі, вислуховуючи один одного. Це сприяє витворенню певних передумов для виховання колективних взаємин.

Отже, можна констатувати, що успішність переходу дитини від одного ступеня розвитку до іншого зумовлюється тією сукупністю знань, умінь та якостей, що були сформовані на попередньому етапі розвитку. Готовність до школи формується в дошкільному дитинстві та стає базовою основою подальшого розвитку дитини, опанування нею новим видом діяльності – навчальною.

Закономірності розвитку доводять необхідність спадкоємності, яка є обов'язковим зв'язком між новим та старим у процесі розвитку. Спадкоємність повинна забезпечити формування необхідних для подальшого навчання особистісних якостей, зберігаючи при цьому самоцінність дошкільного дитинства.

Основним результатом рівня дошкільної освіти є набуття дитиною початкового досвіду виконання тих навчальних дій, що дозволять їй у подальшому стати успішною в школі та в житті, складаючи основу поступового розвитку загальних навчальних умінь та навичок. Готовність до школи, своєю чергою, може розглядатися в якості передумов до навчальної діяльності, своєрідної основи формування загальних навчальних умінь та навиків, які забезпечують готовність учнів опановувати в ході подальшого навчання на рівні початкової освіти знаннями та вміннями нового рівня.

1.3. Вимушена міграція як важливий чинник адаптації молодших школярів

Вимушена міграція, що становить важливий чинник адаптації молодших школярів, є типовим прикладом ситуації невизначеності.

Психологія невизначеності як нова галузь психологічних досліджень виникає на підґрунті становлення інших пояснювальних парадигм, що будуються на загальноприйнятих принципах детермінізму та цілісності свідомості та діяльності. Говорячи про останній із цих принципів, А. Гусєв відзначає потребу в його переосмисленні в межах нової психології мислення, що також передбачає розвиток психологічних понять та інтерпретаційних схем, створених за новими основами [6].

А. І. Гусєв оцінює таку можливість з огляду на розвиток ідеї єдності інтелекту та афекту у розумінні Л. Виготського, який у свою чергу передбачав динамічний аспект становлення смислових полів [6]. Він закликав до психологічних конкретизацій принципу системності в психології, необхідності змістовного розкриття психологічних систем [7].

П. Лушин, говорячи про принцип розвитку проблеми невизначеності, розглядає дослідницьку практику на актуальному генезі мисленнєвої діяльності та її видозміну в наш час, коли скрізь використовуються інформаційні технології [8]. Можливість розширення принципів психологічної науки було реалізовано в обґрунтуванні принципу невизначеності [8]. Цей принцип став розглядатися в контексті розробки уявлень про використання у психології ідеї стадіальності розвитку наук, а також змін критеріїв раціональності та переформулювання проблеми поліпарадигмальності психології [8].

У психологічній концепції множинної («мультиплікативної») і багаторівневої (функціонально-рівневої) регуляції вибору спеціальне значення має освоєння принципу невизначеності, що передбачає опору людини на нероздільне функціонування її інтелектуально-особистісного потенціалу. Згідно з психологічною основою регулювання вибору за умов невизначеності, це означає вихід за межі колишніх підходів у психології прийняття рішень [12].

Прийняття суб'єктом рішення, тобто його вибір, потребує прогнозу результату, що зумовлюється невизначеністю його критеріїв. Відтак, стає

необхідною побудова альтернатив вибору. Якщо критерії визначені, їх можна формалізувати та відокремити від суб'єкта, позбавивши його тим самим акту вибору як подолання суб'єктивної невизначеності [18].

Невизначеність у психології пов'язується із варіативністю та неповторюваністю як умов, так і самих актів вибору, дії, мислення. Ю. Мельник було застосовано поняття ентропії для опису розвитку розумових стратегій людини [9], при цьому такий розгляд було здійснено в контексті розмежування понять особистої невизначеності та інформаційної ентропії.

Н. Перегончук підходить до усвідомлення невизначеності як незаданості ієрархій процесів, що фокусуються динамічними регулятивними системами. Для дозволу як акту вибору, виявляються суттєвими два моменти: «необхідність докладання суб'єктом інтелектуально-особистісних зусиль, що відображаються новоутвореннями, і ієрархізації «тут і зараз» тих парціальних систем, в яких здійснюється динамічне структурування всіх процесів, що опосередковують вибір, як когнітивних, так і емоційно-особистісних» [11].

Важливим аспектом розкриття специфіки особистісного регулювання вибору стало подолання дихотомії ситуаціонізму-диспозиціоналізму. Положення про те, що позицію основного значення в психічній регуляції вибору можуть займати різні процеси (вольові, інтелектуальні, емоційно-мотиваційні та ін.), було обґрунтоване в усвідомленні прийняття рішень, що характеризуються новоутвореннями [19].

С. Хілько пропонує таку феноменологічну характеристику прийняття рішення як оборотність альтернатив для суб'єкта, що має можливість не лише когнітивно оцінювати ситуацію (прогнозувати її зміни, порівнювати наслідки різних результатів тощо), а й приміряти вибір до себе з погляду тієї особистісної ціни, яку людина готова платити за нього («ким я стану після такого вибору»). Це допускає право відділити проблему довільного регулювання поведінки від власне проблеми довільного вибору [19].

Як немає істинного прийняття рішення при вимушеному виборі, так і немає його при дії за принципом незмінності вибору. У цьому випадку якраз дотримання ціннісних чи інших орієнтирів неспроможне дозволити людині бути «вільною» у власному виборі [18].

Довільність невіддільна від зазначеного аспекту зворотності вибору, у якому передбачається, що суб'єкт вільно може як прийняти, так і відкинути всі альтернативи, водночас не лише дотримуючись ситуаційних умов, але й постаючи полем взаємодії мотиваційних сил чи проявів тих чи інших особистісних характеристик. Щоб зрозуміти, що означає вибір, здійснений суб'єктом, необхідно враховувати принцип невизначеності [6].

Щоразу суб'єкт наново усвідомлює, як саме він співставить свій вибір із вимогами ситуації, та з вимогами до себе, а саме з особистісними цінностями. Суб'єкт може, як слідувати, так і не слідувати їм у цій ситуації.

Отже, вимушену міграцію можна розглядати амбівалентно: як стан людини, її внутрішні переживання, або в руслі особливостей реагування та поведінки особистості.

Категорія «адаптація» використовується в різних галузях наукового соціально-гуманітарного знання поряд з категоріями «соціалізація», «управління», «регуляція», «індивідуалізація», «інтеграція» тощо. При цьому підкреслюється, що явища, які ними вивчаються, тісно пов'язані з адаптацією. Вказується також на різноманітні аспекти адаптації та її різновиди. Але окремо аналіз процесу адаптації при цьому часто не пропонується і не здійснюється.

У психології досить часто йдеться про адаптацію при розгляді питань щодо закономірностей виникнення, існування, функціонування, розвитку психічних явищ та сутності психіки взагалі і свідомості людини зокрема.

Вступ до школи – переломний момент у житті дитини, перехід до нового способу життя і умов діяльності, нового положення в суспільстві, нових взаємовідносин з дорослими і однолітками.

Успішність переходу дитини від одного ступеня розвитку до іншого зумовлюється тією сукупністю знань, умінь та якостей, що були сформовані на попередньому етапі розвитку. Адаптація до школи формується в дошкільному дитинстві та стає базовою основою подальшого розвитку дитини, опанування нею новим видом діяльності – навчальною.

Вимушена міграція, що становить важливий чинник адаптації молодших школярів, є типовим прикладом ситуації невизначеності. Її можна розглядати амбівалентно: як стан людини, її внутрішні переживання, або в руслі особливостей реагування та поведінки особистості.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

2.1. Умови та методики проведення емпіричного дослідження адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції

Гіпотеза дослідження - передбачаємо, важливою особливістю адаптації молодших школярів до навчальної діяльності в умовах міграції є відчуття самотності.

Учасниками дослідження стали 30 дітей молодшого шкільного віку (6-9 років), що наразі проживають і навчаються за кордоном (Польща). Дослідження відбувалося із 13.02.2023 до 05.03.2023 р.

У дослідженні було використано такі методики:

1. Методика «Тест самотності»;
2. Опитувальник переживання самотності;
3. Методика дослідження соціальної адаптованості;
4. Методика Дж. Морено «Соціометрія»;

Розкриємо зміст кожної з названих методик і опишемо результати їх впровадження.

1. Методика «Тест самотності». Цей опитувальник призначений для дослідження показників схильності до відчуття самотності. Методика спрямована на визначення виду та протікання переживання самотності. Опитуваному пропонується 30 запитань або тверджень і два варіанти відповідей на них (так або ні). Досліджуваний має обрати ту відповідь, яка найбільше відповідає його уявленню про самого себе.

За підсумками проведення методики можуть бути визначені такі провідні типи самотності: дифузна самотність, відчужувальна самотність, дисоційована самотність, усамітнення (без визначення якогось певного виду);

2. Опитувальник переживання самотності. Цей опитувальник призначений для дослідження провідних типів переживання самотності.

Опитуваному пропонується 30 запитань або тверджень. Він має уважно прочитати їх та оцінити, якою мірою кожне твердження може бути вжитим відносно нього. Кожне твердження має бути оцінене за п'ятибальною шкалою таким чином:

- 1 бал – майже ніколи;
- 2 бали – рідко;
- 3 бали – час від часу;
- 4 бали – часто;
- 5 балів – майже завжди.

За підсумками проведення методики всі випадки переживання самотності поділяються за шістьма типами, представленими відповідними шкалами. Так, зокрема, виокремлюють:

- 1) Переживання самотності як негативного почуття;
- 2) Заперечення переживання самотності;
- 3) Переживання самотності як тимчасового вимушеного явища;
- 4) Самотність як результат страху брати на себе відповідальність за інших;
- 5) Духовна самотність як відсутність підтримки, розуміння;
- 6) Самотність внаслідок зовнішньої непривабливості;

3. Методика дослідження соціальної адаптованості. В опитувальнику містяться висловлювання про спосіб життя людини – стилі поведінки, переживання, думки. Ознайомившись із усіма висловлюваннями опитування, опитуваному потрібно співвіднести їх зі своїми думками, і дійти до рішення, яким чином обраний вислів може бути віднесено до нього.

Опитуваному пропонується 25 тверджень. Якщо ці твердження справедливі (на його думку), то він має позначити їх значком "+" у стовпчику "Так". Якщо ж наведені твердження несправедливі, то опитуваний має поставити "+" - у стовпчику "Ні".

4. Методика Дж. Морено «Соціометрія». Зазначена методика призначена для дослідження формальної та неформальної структур невеликих груп і колективів.

Вибір методики обґрунтовано тим, що саме вона проводиться в соціальній групі, якою є учнівський колектив. Соціометричним способом вивчають психічний профіль учнівського колективу за критеріями формальної та неформальної структур. За допомогою методики «Соціометрія» дослідник отримує змогу з'ясувати притаманні характеристики міжособистісних стосунків, виокремити мікрогрупи в учнівському колективі, представників полярних особистісних типів: лідерів та аутсайдерів.

Зустрічаються різні версії проведення соціометрії, хоча у них є спільний підхід: досліджуванні повинні обрати від одного до трьох учасників, з якими вони бажають виконувати спільне навчальну роботу, брати участь в іграх, їхати на екскурсію тощо.

У різних варіаціях запитання формулюється в позитивному вимірі, тобто вибір здійснювати, відповідно до бажаності спілкування з учасником в першу, другу, третю чергу (а не тих, в товаристві яких нецікаво і некомфортно перебувати).

Ця методика дозволяє визначити соціометричний статус дитини в колективі. Важливо дотримуватися правил проведення цієї методики, оскільки опитування проводиться письмово і так, щоб забезпечити таємницю виборів, щоб не образити нікого з однолітків і не загострювати наявні конфлікти в учнівському колективі. Тому психолог повинен опрацьовувати результати самотійно, не показуючи респондентам ні таблиці виборів, ні соціометричної матриці.

Учасникам дослідження було запропоновано відповісти на запитання: «З ким би ви хотіли виконувати навчальний проект?»

1. в першу чергу;
2. в другу чергу;
3. в третю чергу.

Обрані методики були покликані найбільш глибоко й об'єктивно виявити закономірності адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції

За підсумками використання методики «Тест самотності» було отримано такі результати.

Переважає більшість молодших школярів, що брали участь у дослідженні (60%), відзначили наявність у себе характеристик, притаманних стану усамітнення. Цим особам молодшого шкільного віку, які навчаються в умовах вимушеної еміграції, притаманне поєднання переживань, наділених ознаками окремих видів самотності, або утворених внаслідок переживання якогось одного виду самотності. Для них типовим постає перетікання переживання самотності з однієї форми в іншу. Представники цієї групи молодших школярів переживають стан самотності, який супроводжується тривожністю, емоційною або особистісною відчуженістю від інших людей, нездатністю до встановлення близьких психоемоційних взаємин із оточуючими. Вони відчувають невдоволеність стосовно власних екзистенційних потреб, не маючи при цьому можливості припинити такий стан без допомоги з боку інших людей.

20% дітей молодшого шкільного віку з групи досліджуваних, продемонстрували характеристики, притаманні схильності до відчужуючого

типу самотності. Зазначений тип самотності виявляється в молодших школярів через сукупність характеристик, представлену збудливістю, тривожністю, циклічним спрямуванням характеру, низьким рівнем емпатії, нездатністю співпрацювати та йти на компроміс, підозрілістю й залежністю від міжособистісних стосунків, із якої випливає схильність до участі в залежних стосунках.

Переживаючи такий стан, молодші школярі відчувають себе покинутими, нікому не потрібними, втраченими, ігнорованими іншими. Вони прагнуть бути вислуханими та почутими, проте не бачать ані такої можливості, ані людей, які могли б її забезпечити, й через таке усвідомлення їх рефлексія стає ще нестерпнішою, призводячи до вкорінення почуття власної непотрібності й марності існування.

Через це молодші школярі, що переживають відчужуючу самотність, демонструють значні тенденції до втрати як окремих компонентів сенсу життя, так і сенсу життя взагалі. Високим також є ризик схильності цієї групи молодших школярів до депресивних станів, недовіри до оточуючих.

10% опитаних молодших школярів продемонстрували показники, співвідносні з визначенням дифузної самотності. Для цих молодших школярів характерною постає наявність підозрілості у відносинах із іншими. Загалом для представників цієї групи молодших школярів притаманною є наявність суперечливих особистісних та поведінкових характеристик. Серед зазначених рис можна виділити, зокрема, поведінку, пов'язану з опором та пристосуванням у конфліктних ситуаціях, наявність усіх рівнів емпатії, схильність до збудливості й тривожності як ситуативного поведінкового вияву або ж як сталої особистісної риси, наявність надмірної емоційності й комунікативної спрямованості. Присутність таких протиріч може пояснюватися ідентифікацією молодшого школяра себе із іншими людьми, для яких є притаманними різні психологічні особливості.

Для таких молодших школярів характерним постає дуже гостре реагування на стресові ситуації, в яких вони тяжіють до пошуку підтримки та

співчуття від інших. Втікаючи від власних переживань, молодший школяр прагне знайти захист з боку людей, проте постійно демонструє вияв незгоди із тими, з ким контактує, внаслідок чого цей контакт швидко руйнується. Подібна поведінка найчастіше призводить до посилення інтенсивності переживання стану глибокої самотності, що супроводжується постійними рефлексіями, пов'язаними зі страхом, розчаруванням та відчуттям марності власного існування.

10% опитаних молодших школярів продемонстрували показники, співвідносні з домінуванням дисоційованої самотності. Цей стан характеризується наявністю в молодшого школяра постійного відчуття тривожності, збудливості, демонстративності характеру, поєднання високого та низького рівнів емпатії (за умови відсутності переживання середнього рівня емпатійних виявів), егоїстичності в міжособистісних відносинах та схильності до підкорення, себто тенденцій, що є цілком протилежними. При цьому почуття самотності є дуже гострим, чітким, абсолютно усвідомленим та дуже болючим.

Результати використання методики «Тест самотності» представлені на (рис. 2.1).

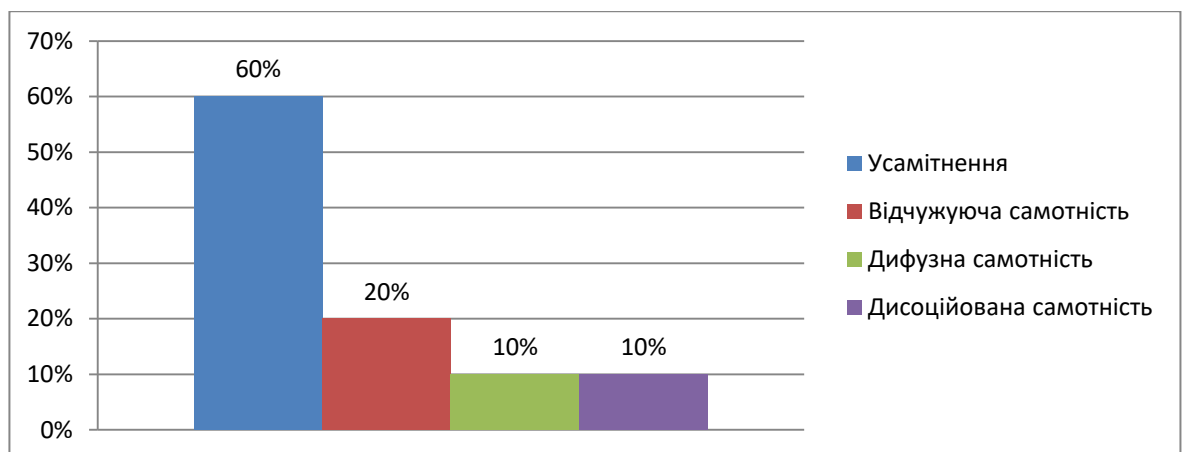

Рис. 2.1. Показники методики «Тест самотності» у групі молодших школярів

За підсумками використання опитувальника переживання самотності у групі молодших школярів були отримані такі результати.

60% опитаних молодших школярів схильні до переживання самотності як негативного почуття. Перебіг їх життя характеризується частотністю відчуття тривожності, невпевненості в собі, також вони часто почуваються безпорадними, некомпетентними та слабкими. Вони дуже болісно реагують на негативні переживання й вельми чутливі до ігнорування або невдачі.

Типовою емоцією для таких молодших школярів є дисфорія (поєднання тривоги із сумом). Тривогу, як правило, породжує страх стати об'єктом критики, а також імовірність розриву залежних відносин, а сум – відсутність близьких стосунків та успіхів. Навіть найменші свої перемоги такі молодші школярі сприймають крізь песимістичну призму оцінки власних перспектив, унаслідок чого відбувається применшення значення позитивних або оптимістичних аспектів. Через збільшення ймовірності можливих негативних результатів ці молодші школярі часто схильні до занепокоєння, скарг та нерішучості. Основне їх побоювання пов'язане із відмовою та відторгненням у зв'язку із внутрішнім специфічним мотиваційним конфліктом між напруженим бажанням вступити в контакт і суб'єктивним неподоланим надмірним страхом цього контакту.

20% опитаних молодших школярів демонструють схильність до переживання самотності внаслідок зовнішньої непривабливості. Такі молодші школярі не користуються популярністю у представників протилежної статі, часто закохуються та відчувають симпатію до однолітків, які є абсолютно недоступними та байдужими до них. Надалі представники цієї групи молодших школярів, як правило, страждають від невзаємності почуттів та примирюються із думкою, що ніколи не матимуть близькі відносини з людиною, яка їм подобається. Зазначена обставина призводить до відчуття себе «білою вороною», а за умови внутрішнього переконання у власній непривабливості здатна стати серйозною психологічною проблемою.

10% опитаних молодших школярів переживають самотність як тимчасове вимушене явище. Вони схильні знімати із себе особисту відповідальність, оскільки впевнені в тому, що якщо в них щось не виходить, то не слід проявляти впертість, настирливість, оскільки трапляються ситуації, коли потрібно дочекатися більш сприятливого збігу обставин без утрат та розчарувань. У період вимушеної самотності ці молодші школярі максимально концентруються на собі, внаслідок чого в них виникає стурбованість власним душевним станом, що порушує емоційний добробут. Переосмислення власного образу пояснює наявність у таких молодших школярів переконання, що в період вимушеної самотності їх друзі та близькі люди обов'язково відчують провину (сором, шкодування) за біль, який вони завдали їм, за свої погані звички, за брак загальної культури.

10% опитаних молодших школярів схильні заперечувати переживання самотності як негативного почуття. Цим молодшим школярам властива наявність певної автономності, а інші люди їм, зазвичай, не цікаві. Вони не допускають близькості, прагнучи захистити особисту незалежність та індивідуальність, а себе вважають самодостатніми одинаками. Ці молодші школярі високо цінують такі особистісні якості, як незалежність і мобільність, а понад усе прагнуть самостійно приймати будь-які рішення та дії. Інші люди видаються їм нав'язливими, через що представники цієї групи молодших школярів вважають, що близькість із ними є загрозою для їх незалежності. Найважливіша міжособистісна тактика поведінки полягає в тому, щоб триматися від інших людей якомога далі.

Такі типи переживання самотності, як духовна самотність та самотність як страх відповідальності, в ході дослідження у молодших школярів не були виявлені.

Результати використання опитувальника переживання самотності (К. О. Манакова) представлені на (рис. 2.2).

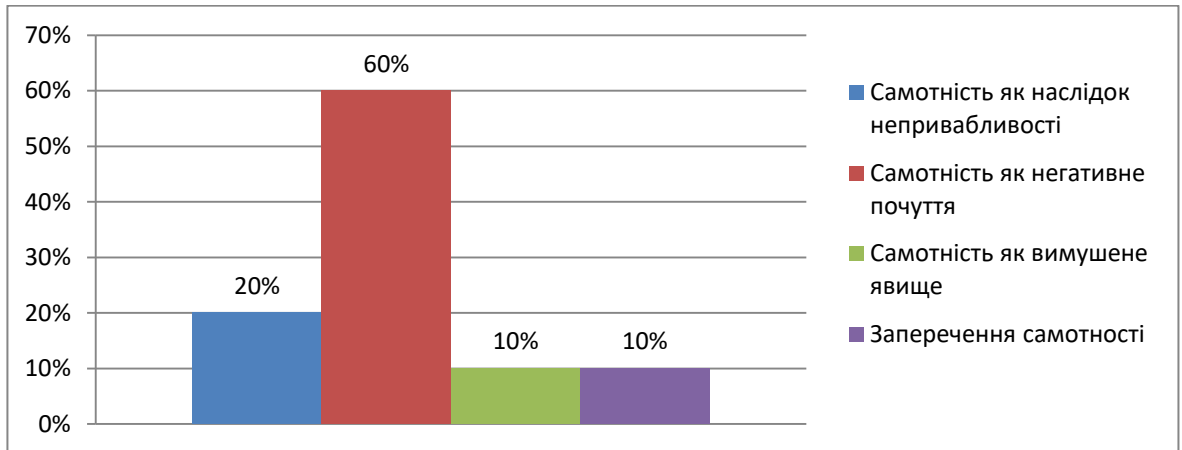

Рис. 2.2. Показники опитувальника переживання самотності у групі молодших школярів

Послугування методикою дослідження соціальної адаптованості принесло такі результати в групі осіб молодшого шкільного віку.

Високий рівень за методикою соціальної адаптованості було продемонстровано 30% опитаних осіб молодшого шкільного віку. Вони здатні до успішного подолання наслідків адаптації, сприймаючи їх як поточні проблеми, які не несуть серйозної загрози для їх життєдіяльності. При цьому вони завжди готові допомогти тим людям, які не здатні впоратися із адаптацією самостійно.

Середній рівень за методикою соціальної адаптованості було продемонстровано 20% опитаних молодших школярів. Ці молодші школярі достатньо стійко переносять стресові ситуації, які трапляються із ними в ході адаптації, та переважно не сприймають їх як значущі для свого життя.

Показники низького рівня за методикою соціальної адаптованості в групі були отримані 50% учасників дослідження. Ці молодші школярі дуже важко переживають усі випадки адаптації та часто не знають, як поводитися, аби подолати наслідки стресу, отриманого під час адаптації.

Графічно результати дослідження за методикою соціальної адаптованості в групі молодших школярів представлені на (рис. 2.3).

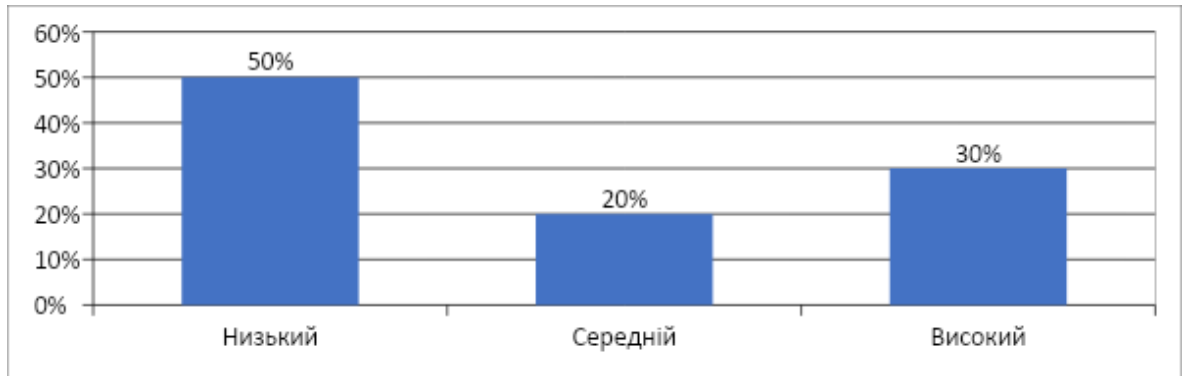

Рис. 2.3. Показники за методикою соціальної адаптованості

Отже, за підсумками використання методики соціальної адаптованості було виокремлено такі психологічні закономірності виявленості зазначеної характеристики в учасників дослідження. Так, практично за всіма розглянутими шкалами тесту було відзначено домінування низького рівня.

Молодші школярі, що перебувають на навчанні за кордоном в умовах вимушеної еміграції, дуже важко переживають усі випадки адаптації та часто не знають, як поводитися, аби подолати наслідки стресу, отриманого під час адаптації.

За підсумками використання методики «Соціометрія» Дж. Морено були отримані такі показники.

До числа лідерів було віднесено 10% від загальної кількості молодших школярів, які взяли участь у опитуванні. Ці молодші школярі отримали найбільшу кількість виборів від своїх однолітків (4-5 виборів). Отриманий результат засвідчує, що лідером молодші школярі визнають однолітка, який наділений вмінням знайти вихід із проблемної ситуації, сильними інтелектуальними здібностями, потенціалом подолання наслідків складних та непередбачуваних ситуацій. Обрані лідери характеризуються здатністю до провадження сильних вольових дій, умінням раціональної оцінки ситуації, ерудованістю й креативністю.

До числа бажаних учасників учнівського колективу було віднесено 20% молодших школярів, які взяли участь у опитуванні. До цієї групи належать молодші школярі, які зібрали по 3 вибори від своїх однолітків.

Зазначених дітей поважають в учнівському колективі, із ними бажають підтримувати дружні стосунки, вони є ерудованими та креативними, люблять спілкування. Проте в ситуаціях, коли необхідним постає вияв лідерських якостей, вони надають перевагу перебуванню на другому плані або в ролі виконавців перед перспективою очолити будь-яку діяльність чи взяти на себе відповідальність у якій-небудь ініціативі.

Індиферентними за підсумками використання методики «Соціометрія» було визнано 60% опитаних молодших школярів. Вони отримали по 2 вибори від своїх однолітків. Представники групи з цим соціометричним статусом не відіграють значної ролі у внутрішніх процесах учнівського колективу. Вони є привабливими як співрозмовники та колеги за навчанням лише для декількох однокласників, при цьому дружні відносини з одними однокласниками аж ніяк не означають того, що буде сформована дружба із друзями цих однокласників. Ці діти не наділені лідерськими здібностями або ж не бажають їх виявляти.

Знехтуваними за підсумками використання методики «Соціометрія» виявилися 10% від загальної кількості опитуваних. Вони отримали від 0 до 1 вибору від своїх однолітків. Зазначені молодші школярі є або ізольованими від колективу з волі більшості його представників, або самі уникають можливості встановлення контактів в учнівському колективі та підвищення свого соціометричного статусу. Їх уникають через низку причин, серед яких – особливості характеру, відсутність спільних інтересів, бажання спілкуватися тощо.

Графічно результати дослідження за методикою «Соціометрія» в групі молодших школярів представлені на (рис. 2.4).

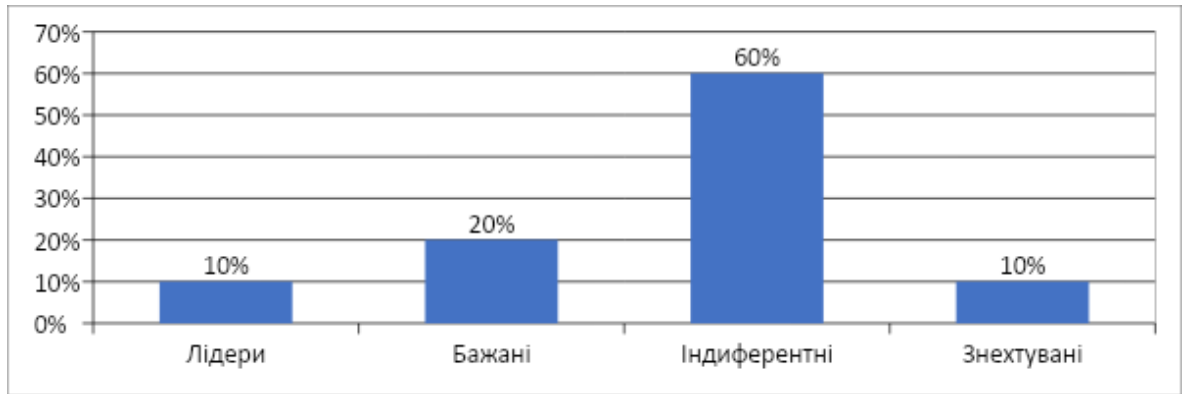

Рис. 2.4. Показники за методикою «Соціометрія» в групі юнаків

Отже, за підсумками використання методики «Соціометрія» в групі молодших школярів можемо відзначити, що переважна більшість учасників опитування у своєму учнівському колективі мають такий соціометричний статус, як індиферентний. Ці молодші школярі формують обмежене коло соціальних зв'язків, не наділені ініціативою в процесах соціалізації, прагнуть спілкуватися та бути значущою людиною у своєму вузькому колі, надаючи цьому перевагу перед широкою популярністю. Також слід відзначити наявність у досліджуваному учнівському колективі групи знехтуваних молодших школярів, які примусово або добровільно ізольовані від участі в життєдіяльності учнівського мікросоціуму. Лідери та бажані молодші школярі, високий соціометричний статус яких ні в кого не викликає питань, складають у групі меншість.

На основі отриманих за підсумками використання діагностичних методик результатів, можна констатувати, що гіпотеза дослідження отримала своє підтвердження: важливою особливістю адаптації молодших школярів до навчальної діяльності в умовах міграції є відчуття самотності. Так, зокрема, опитані молодші школярі виявляють високий рівень схильності до гострого переживання самотності.

Молодші школярі, що перебувають на навчанні за кордоном в умовах вимушеної еміграції, дуже важко переживають усі випадки адаптації та часто

не знають, як поводитися, аби подолати наслідки стресу, отриманого під час адаптації. Вони не наділені ініціативою в процесах соціалізації, прагнуть спілкуватися та бути значущою людиною у своєму вузькому колі, надаючи цьому перевагу перед широкою популярністю.

Для правильного визначення напрямків та форм роботи з вивчення особливостей адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції було необхідно спочатку визначити поточний рівень сформованості. Із цією метою було проведене емпіричне дослідження особливостей адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції.

Учасниками дослідження стали 30 дітей молодшого шкільного віку (6-9 років), що наразі проживають і навчаються за кордоном (Польща). Дослідження відбувалося із 13.02.2023 до 05.03.2023 р.

На основі отриманих за підсумками використання діагностичних методик результатів, можна констатувати, що опитані молодші школярі виявляють високий рівень схильності до гострого переживання самотності.

Молодші школярі, що перебувають на навчанні за кордоном в умовах вимушеної еміграції, дуже важко переживають усі випадки адаптації та часто не знають, як поводитися, аби подолати наслідки стресу, отриманого під час адаптації. Вони формують обмежене коло соціальних зв'язків.

РОЗДІЛ 3.

ПРОГРАМА КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ПОЛЕГШЕННЯ ПРОЦЕСІВ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

3.1. Структура корекційної роботи з полегшення процесів адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції

Під час підготовки до розроблення ефективного тренінгу, ми мали визначити основні завдання програми індивідуальної адаптації молодших школярів, звертаючись до наукової літератури та її аналізу. До них ми віднесли:

- формування позитивних якостей особистості в процесі навчальної, трудової, позашкільної та інших видів діяльності, що сприяють інтелектуальному, морально-етичному, естетичному розвитку, виробленню стійкості до негативних впливів;

- забезпечення протидії втягуванню дітей і молоді в негативні ситуації;
- надання комплексної психолого-педагогічної та медико-соціальної допомоги тим школярам, які її потребують;

- стимулювання молодших школярів до здорового способу життя і позитивної соціальної орієнтації, сприяння валеологізації навчально-виховного процесу, навчання з раннього віку навичкам охорони власного життя і здоров'я;

- сприяння виробленню інтегрованих міждисциплінарних підходів у процесі підготовки спеціалістів (педагогів, психологів, медиків, соціологів, юристів, соціальних працівників), батьків та ін.;

- об'єднання зусиль різних суб'єктів педагогічної роботи.

Визначили напрями підготовки дитини молодшого шкільного віку до школи:

Перший напрям – організація соціального середовища.

– Робота з батьками молодших школярів.

– Надання рекомендацій учасникам педагогічного процесу щодо підвищення самооцінки дітей молодшого шкільного віку.

Другий напрям – інформування. Може проводитися у формі лекцій, бесід, розповсюдження спеціальної літератури.

Третій напрям – активне навчання соціально-важливих умінь і навичок.

– Тренінг стійкості до негативного соціального впливу.

– Тренінг формування життєвих навичок.

– Тренінг формування навчальних навичок.

Четвертий напрям – організація альтернативних форм активності молодших школярів. Можливе залучення дітей у гуртки; участь у спортивних змаганнях.

П'ятий напрям – організація здорового способу життя: здорове харчування, налагодження режиму праці та відпочинку, фізичні навантаження (руханка, фізхвилинки).

Шостий напрям – активізація особистісних ресурсів. В рамках реалізації цього напрямку доцільно провести арттренинг (театральні вправи «Я – актор», «Наше кіно»; пантоміма «Вгадай»; дихальний комплекс і техніки на розслаблення; танцювальні імпровізації «Танцюють Всі» та інші).

Однак, досліджуючи дану тему, нами були визначені значні переваги групової форми діяльності психолога в процесі підготовки молодших школярів до шкільного навчання, серед яких:

1. Групова робота знецінює стереотипи унікальності. Молодшим школярам часто здається, ніби немає такої людини, яка б таким же чином переживала, те ж, що й вони, і мала б тотожний досвід. Усвідомлення того, що інші люди теж відчувають подібні емоції і мають подібні переживання,

надає сил, особливо, якщо люди, яким відомі такі переживання, є ровесниками.

2. Групова робота передбачає керівництво дорослого, якого вимагають молодші школярі, і в той же час надає їм незалежності та дає можливість діяти своїми власними силами.

3. Групова робота знижує дискомфорт від взаємодії дорослого та дитини, який спостерігається під час індивідуальної роботи. При індивідуальній роботі спілкування один на один викликає у багатьох молодших школярів дискомфорт і навіть почуття погрози, адже вони мають від'ємний досвід спілкування із багатозначними дорослими.

4. Групова робота протистоїть нарцисизму. Молодші школярі схильні замикатись. Група не підтримує такої поведінки. Члени групи не схильні перекладати увагу на нарцисичних членів групи, а іноді виражають своє заперечливе ставлення до них.

5. Групова робота забезпечує можливості відпрацювання нових соціальних умінь. Групова робота дає молодшим школярам можливість отримати нові соціальні навички – як теоретичні, так і практичні. Працюючи в групі, можна на практиці ознайомитись із техніками, які допоможуть відчувати себе впевнено, долати гнів та тривогу. Окрім того, групова робота дозволяє напрацьовувати такі соціальні навички, як емпатія, повага.

6. Групова робота є способом укріплення сили «єго» членів групи. Ствердливе ставлення з боку інших – постійне бажання молодших школярів, а прихильність, яка може утворитися в результаті групової взаємодії, може стати для молодшого школяра таким першим досвідом.

Отже, участь у груповій роботі відповідає віковим потребам й особливостям підготовки молодших школярів до навчання в школі.

Переходячи до розробленого нами тренінгу, необхідно вказати, що він складається з трьох головних елементів: вступна частина, основна частина, завершальна частина.

I. Вступна частина складається з таких етапів:

Відкриття тренінгу, вступне слово тренера – етап, у який входить коротке привітання та представлення тренера учасникам, а також повідомлення про мету і зміст тренінгу.

Знайомство учасників тренінгу відбувається на першому занятті. Знайомство дає змогу виробити відповідну атмосферу, ввести учасників у тему; вчить їх знаходити в собі та інших позитивні якості.

Пояснення правил чи принципів діяльності групи – етап, у ході якого на першому занятті учасники розуміють, а надалі – повторюють певні норми поведінки, яких мають зносити всі під час тренінгу. Норми поведінки повинні відповідати меті групи.

Очікування – на цьому етапі учасники виділяються щодо своїх очікувань від тренінгу. Важливо, щоб кожен молодший школяр проговорив свої очікування вголос: висловлені очікування надають можливість учасникам усвідомити цілі, яких вони прагнуть досягти, і взяти на себе відповідальність за їх реалізацію.

Всі ці етапи є обов'язковими для проведення на кожному занятті й повинні поводитись із дотриманням зазначеної послідовності.

II. Основна частина включає такі етапи:

Визначення рівня поінформованості та актуалізація проблеми. На цьому етапі тренер та учасники вивчають рівень знань і поінформованості стосовно теми, що обговорюється; характеризують, чому проблема є актуальною і важливою для них. Для цього тренер ставить групі запитання, проводить, так звані, «мозкові штурми», використовує анкети.

Надання інформації. Під час проведення тренінгу інформація надається на різних етапах і в різних формах. Це можуть бути інформаційні повідомлення тренера, наочні матеріали, наслідки напрацювань учасників у малих групах і таке інше.

Надбання прикладних звичок. Беручи участь у різноманітних формах роботи в ході тренінгу, учасники одержують практичні уміння та навички.

III. До заключної частини тренінгу входить такі етапи:

Підбиття підсумків. На цьому етапі тренер та учасники обговорюють наслідки роботи, діляться думками і переконаннями, з'ясовують, чи реалізували вони свої очікування, закріплюють отримані знання.

3.2. Форми корекційної роботи з полегшення процесів адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції

Розглянемо структуру занять запропонованого нами тренінгу, покликаного полегшити адаптацію молодших школярів до шкільного навчання за кордоном.

Заняття 1

Вступ до програми

Загальна тривалість: 45 хв.

Мета тренінгу: ознайомлення з тренінговою програмою; формулювання толерантності; сприяння налаштуванню молодших школярів на роботу,

Хід проведення:

1. Привітання учасників

Мета: привітати учасників, розповісти про мету, завдання та структуру тренінгового заняття.

Час: 5 хв.

Ресурси: аркуш фліпчарту з написаними метою та завданнями заняття.

Хід проведення:

- Тренер вітає учасників заняття, представляється та описує головні заняття у групі.

- Також тренер подає наступну інформацію:

Наші заняття будуть проходити у вигляді тренінгу. Чи знаєте ви що таке тренінг?

- *Тренінг - це комплекс дій і вправ спрямованих на придбання нових навичок і вдосконалення і закріплення вже придбаних. В умовах тренінгу всі є рівними і однаково важливими, у тренінгу самі учасники є керманичами процесу – тобто результат нашої спільної роботи більшою мірою залежить саме від вас.*

- Розвиток вміння ставити перед собою реальні цілі та пошук оптимальних шляхів їх досягнення, повніше усвідомлення своїх потреб, прагнень, цінностей, пізнання свого внутрішнього світу, формування моральної свідомості, проектування себе в майбутнє, налагодження взаєморозуміння в колективі, глибше розуміння інших, усвідомлення свого місця в суспільстві та житті взагалі

2. Вправа "Інтерв'ю "

Мета: познайомити учасників, сприяти згуртованості групи та створенню комфортної атмосфери для успішної роботи.

Час: 10 хв.

Хід проведення

Учасники об'єднуються в пари і по черзі беруть один в одного інтерв'ю за такими запитаннями та презентують один одного:

Ім'я;

Відомості про сім'ю;

Три речі, які Ви найбільше любите в житті;

Життєве кредо;

Найцікавіший спогад з дитинства;

3. Вправа «Очікування»

Мета: визначити очікування учасників від роботи під час заняття.

Час: 5 хв.

Ресурси: стікери, плакат «Очікування»

Хід роботи:

Діти отримують стікери, на яких записують свої очікування від заняття. Далі психолог пропонує зачитати ці очікування і розташувати їх біля підніжжя гори (плакат)

Обговорення: як ви думаєте, для чого ми визначаємо очікування від сьогоденішнього заняття?

4. Визначення правил роботи групи

Мета: визначити правила роботи в групі, сприяти налагодженню робочої атмосфери.

Ресурси: аркуші фліпчарту з написаними правилами.

Час: 10 хв.

Хід проведення:

На початку вправи тренер ініціює обговорення у великій групі, запитуючи в учасників:

1. Що таке правила?
2. Яка роль правил у нашому житті?

Після обговорення тренер наголошує, що і наша група створена для того, щоб всім було комфортно взаємодіяти у ній та щоб досягнення мети було безпечним і швидшим, ми маємо розробити свої власні правила взаємодії.

Тренер запитує які правила поведінки знають учасники тренінгу і допомагає в їх вирішенні.

До уваги тренера:

1. Спілкування за принципом «тут і тепер».
2. Щирість у спілкуванні.
3. Безумовна повага до того, хто говорить
4. Приходити вчасно
5. Бути активним
6. Телефон у беззвучному режимі

У який би спосіб ви не приймали правила, важливо пам'ятати:

- кожне правило важливо погодити з усією групою;

► записувати правила потрібно на великому аркуші паперу, і результат напрацювань прикріпити на видному місці в аудиторії

5. Вправа “Ланцюг”

Мета: зняття напруження, покращення емоційного стану в групі; сприяти проведенню наступних вправ.

Ресурси: не потрібні

Час: 5 хв.

Хід проведення:

Для виконання вправи діти беруться за руки, утворюючи ланцюг. Перший школяр рухається під руками гравців, намагаючись заплутати весь ланцюг. Один з школярів, який не бере участі в цьому і стоїть спиною до гравців, повинен потім розплутати цей живий клубок, не розірвавши при цьому з'єднаних рук.

До уваги тренера!

Наступна методика має діагностичну спрямованість. Учасникам тренінгу пропонується дати відповідь на запитання

Домашнє завдання

Мета: Закріпити результат, досягнутий у ході заняття

Час: 3 хв.

Хід проведення:

Ознайомитись з методикою розслаблення за схемою “контраст” та описати своїх вражень у щоденниках.

6. Ритуал прощання «Оплески»

Мета: сприяти позитивному завершенню заняття та згуртуванню учасників.

Час: 2 хв.

Хід проведення:

Тренер дякує учасникам за увагу та говорить:

♦ *«Сьогодні ми з вами плідно попрацювали. Давайте винагородимо один одного оплесками, причому зробимо це так, щоб спочатку вони звучали тихо, й поступово ставали все голоснішими!»*

Заняття 2

Мета: Сприяти розвитку учасниками рефлексії особистісних властивостей інших людей, що привертають їхню увагу; розуміння цінностей інших людей та їх внутрішній світ

Загальна тривалість заняття: 45 хвилин

Хід проведення:

1. Привітання «Ваш настрій і побажання»

Мета: створення позитивного настрою.

Час: 3 хв.

Хід проведення:

Усі учасники беруться за руки і по колу говорять про свої позитивні емоції та висловлюють побажання іншим.

2. Вправа «Очікування»

Мета: актуалізувати увагу учасників, отримати інформацію про те, що вони очікують від заняття

Час: 5 хв.

Ресурси: фліпчарти, ручки

Хід проведення:

Тренер роздає фліпчарти, на яких кожен школяр повинен написати свої очікування від заняття та повісити його на дошку.

3. Вправа «Контраст»

Мета: навчити молодших школярів розслаблятися. Сприяти зняттю тривоги та емоційного напруження

Час: 10 хв.

Ресурси: ноутбук з заготовленою музикою для релаксації

Хід проведення:

У стані розслаблення учасникам пропонується зосередитись на понятті “дружба”, його природі, змісті. Потім молодші школярі повинні уявити конкретну життєву ситуацію, в якій втілюється це поняття.

Учасники тренінгу повинні прийняти зручне положення в кріслах, зосереджуючись на відчуттях на видиху, що сприяє розслабленню. Потім потрібно сконцентруватись на ногах, напруживши тільки м’язи ніг. Втопивши м’язи, треба звернути увагу та зосередитись на приємному відчутті спокою та релаксу в ногах.

У стані розслаблення учасники чують фрази, які повинні сприяти більшому спокою, покращити настрій, підвищити впевненість:

- Ви відчуваєте приємний спокій;
- Ви спокійні;
- У вас добрий настрій;
- Ви спокійні та впевнені в собі тощо.

Учасники деякий час перебувають у стані розслаблення. Наступна частина комплексу спрямована на повернення в стан бадьорості. На рахунок від 10 до 0 школярі поступово повертаються до стану готовності до дій, зберігаючи відчуття свіжості, бадьорості, прагнення до руху. Вправа супроводжується спокійною, релаксаційною музикою.

Рефлексія: Після вправи діти діляться своїми враженнями.

4. Вправа “Шукаю друга”

Мета: сприяти створенню дружньої атмосфери, сприяти розвитку навичок дружніх стосунків

Час: 10 хв.

Ресурси: аркуші паперу, фломастери, олівці

До уваги тренера!

Дружба — безкорисливі взаємовідносини між людьми, засновані на довірі, щирості, взаємних симпатіях, спільних інтересах і захопленнях. Найголовніше в дружбі — це взаємодопомога. Друг завжди без користі прийде на допомогу та ніколи не підведе.

«Друг — це одна душа, яка живе в двох тілах». Артур Шопенгауер.

Хід проведення:

Молодшим школярам пропонується скласти та написати (намалювати) оголошення на тему “Шукаю друга” в довільній формі. Оголошення не підписуються і розвішуються на дошці. Потім діти відмічають ті оголошення, які привертали їхню особливу увагу.

В ході дискусії слід прагнути, щоб діти переконувались в тому, що справжня дружба потребує віддачі з обох сторін, а сильна особистість характеризується, крім інших рис, готовністю прийти на допомогу слабшим, вміє не лише брати, але й давати. Обговорюються також цінності дружби, які “виплили” в процесі дискусії. Виконання вправи має наштовхнути учасників на роздуми відносно власних рис, властивостей, які сприяють налагодженню дружніх відносин, а також тих, що заважають дружбі. В результаті відбувається певна децентрація установок молодших школярів щодо дружніх стосунків, активізуються процеси рефлексії.

5. Вправа «Ти будь мною, а я – тобою»

Мета: розвиток здатності формування навичок безоціночного спілкування.

Час: 15 хв.

Ресурси: не потрібні

Хід проведення

Двоє учасників «обмінюються особистостями»: кожен вдає, що він — інший: для цього копіює його мову, жести, поведінку, висловлювання.

Рефлексія

Як він вважає, це було справді схоже чи кумедно?

Що він пізнав нового, коли побачив, як виглядає зі сторони тощо?

Правило гри! «Не роби нічого такого, щоб навмисно образити почуття того, чию роль ти граєш»

Домашнє завдання

Мета: Закріпити результат, досягнутий у ході заняття

Час: 2 хв.

Хід проведення:

Поміркувати та записати у щоденнику які цінності дружби маєте Ви і які хочете набути у майбутньому.

6. Ритуал прощання «Оплески»

Мета: сприяти позитивному завершенню заняття та згуртуванню учасників.

Час: 2 хв.

Хід проведення:

Тренер дякує учасникам за увагу та говорить:

♦ *«Сьогодні ми з вами плідно попрацювали. Давайте винагородимо один одного оплесками, причому зробимо це так, щоб спочатку вони звучали тихо, й поступово ставали все голоснішими!»*

Заняття 3

Мета: сприяти розвитку учасників тренінгу на осмислення та усвідомлення своєї ціннісно-сміслової сфери.

Загальна тривалість заняття: 45 хвилин

Хід проведення:

1. Вправа «Компліменти»

Мета: сприяти позитивному настрою учасників.

Час: 5 хв.

Ресурси: м'яка іграшка

Хід проведення:

Тренер пропонує зробити коло і, кидаючи учаснику м'яку іграшку, говорити комплімент.

2. Вправа «Пори року моєї душі»

Мета: сприяти усвідомленню учасників своїх цілей

Час: 15хв.

Ресурси: аркуші А4, фломастери, олівці, ручки

Хід проведення:

Перед вправою потрібно зосередити увагу на тому, що життя не стоїть на місці, воно постійно змінюється подібно до того, як міняються пори року. Тому для особистісного розвитку учасникам тренінгу необхідно зрозуміти і усвідомити, що їхні сьгоднішні цілі, цінності, установки, інтереси не вічні, вони є передумовами для виникнення чогось нового.

Завдання учасникам:

На аркушах паперу повинні скласти список того, що в їхньому житті втрачає свою значущість, відмирає, проте ще не зникло зовсім. Потім учасники складають другий список, в якому перераховували те, що в їхньому житті з'являється нового, такого, яке поки що перебуває на стадії зародження і ще не стало повноцінною частиною життя. Протягом 15 хвилин учасники якомога конкретніше повинні описати свої думки. Потім з другого списку учасники обирають пункт, який їх найбільше зацікавив і обдумують його важливість та вплив на своє подальше життя, аналізують можливі варіанти розвитку. Після виконання вправи школярі діляться враженнями:

- Чи вправа допомогла їм краще усвідомити своє майбутнє, цілі?
- Чи зрозуміли Ви важливість та складність їх чи своєї теперішньої ситуації.

3. Вправа “Хто я?”

Мета: Сприяти розвитку навичок визначення соціальної ролі.

Час: 10 хв.

Ресурси: ручки, аркуші А4

Хід проведення:

Учасники повинні записати десять відповідей на це запитання.

При обговоренні цікаво з'ясувати чи згадували учасники властивості, назви, характеристики, які відображають їхній стан життя. Такі визначення свідчать, що в учасників відбулась ідентифікація з певними соціальними ролями (а отже і з цінностями), що говорить про успішність процесу ціннісного.

Психологічними умовами успішної підготовки й адаптації до шкільного періоду життя у молодших школярів є: недопущення ізоляції від нормативного колективу; створення можливостей для розвитку у молодших школярів важливих для їх віку психічних функцій, в першу чергу рефлексії і самосвідомості; залучення їх до активної діяльності, пов'язаної з реалізацією важливих для дітей потреб у дружбі, творчості, самореалізації, самоствердженні; створення можливостей для того, щоб потреби були реалізовані в сприятливих умовах, на основі соціально-значущої корисної діяльності; формування у молодших школярів адекватної самооцінки за рахунок організації ситуацій активної, соціально позитивної групової діяльності; формування для молодших школярів соціально позитивної референтної групи; створення соціально-психологічної атмосфери позитивного, шанобливого, довірливого ставлення; створення для молодших школярів обстановки, сприятливої для застосування адекватних механізмів психологічного захисту, заснованих не на агресивних проявах, а на конструктивних елементах сублімації, раціоналізації, заміщення тощо; формування у молодших школярів адекватної системи ціннісних орієнтацій за рахунок створення, демонстрації зразків соціального ідеалу, які ґрунтуються на уподобаннях і перевагах осіб даної вікової групи; застосування спеціальних методів і засобів, спрямованих на нівелювання негативних проявів акцентуацій характеру молодших школярів, спрямування їх позитивних сторін у продуктивні напрями діяльності.

ВИСНОВКИ

Під адаптацією розуміється пристосування до оточуючих умов. Категорія «адаптація» використовується в різних галузях наукового соціально-гуманітарного знання поряд з категоріями «соціалізація», «управління», «регуляція», «індивідуалізація», «інтеграція» тощо. При цьому підкреслюється, що явища, які ними вивчаються, тісно пов'язані з адаптацією.

Вимушена міграція становить важливий чинник адаптації молодших школярів. Її можна розглядати амбівалентно: як стан людини, її внутрішні переживання, або в руслі особливостей реагування та поведінки особистості.

На основі отриманих за підсумками використання діагностичних методик результатів, можна констатувати, що опитані молодші школярі виявляють високий рівень переживання самотності. 60% відзначили наявність у себе почуття усамітнення, тобто наділені ознаками окремих видів самотності, утворюваних внаслідок переживання одного виду самотності. Почуття самотності виникає внаслідок відсутності володіння мовою, обмеженості соціальних зв'язків та певною мірою впливає на процес адаптації.

Молодші школярі, що перебувають на навчанні за кордоном в умовах вимушеної еміграції, дуже важко переживають усі випадки адаптації та часто не знають, як поводитися, аби подолати наслідки стресу, отриманого під час адаптації. Вони формують обмежене коло соціальних зв'язків, не наділені ініціативою в процесах соціалізації, прагнуть спілкуватися та бути значущою людиною у своєму вузькому колі, надаючи цьому перевагу перед широкою популярністю.

Психологічними умовами успішної підготовки й адаптації до шкільного періоду життя у молодших школярів є: недопущення ізоляції від нормативного колективу; створення можливостей для розвитку у

молодших школярів важливих для їх віку психічних функцій, в першу чергу рефлексії і самосвідомості; залучення їх до активної діяльності, пов'язаної з реалізацією важливих для дітей потреб у дружбі, творчості, самореалізації, самоствердженні; створення можливостей для того, щоб потреби були реалізовані в сприятливих умовах, на основі соціально-значущої корисної діяльності.

Отже, отримані дані дозволяють зробити висновок, що гіпотеза дослідження отримала своє підтвердження: важливою особливістю адаптації молодших школярів до навчальної діяльності в умовах міграції є відчуття самотності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвський Б. М. Проблеми готовності шестирічних дітей до навчання в школі. *Педагогічний альманах* : [збірник наукових праць] ; редкол. В. В. Кузьменко (голова та ін.). Херсон : РІПО, 2010. Випуск 5. С. 6–9.
2. Вільхова О. Г. Ідеї морального виховання у педагогічній спадщині Софії Русової. *Педагогічна спадщина Софії Русової та сучасні проблеми реформування національної освіти в Україні (з нагоди 165-ї річниці від дня народження видатної просвітительки)*: матеріали Всеукр. наук.-практ. он.-конф., 18-19 лют. 2021 р. Умань: ВПЦ «Візаві», 2021. С. 17-23.
3. Гнізділова О. А. Національно зорієнтована модель дошкільного виховання у педагогічній спадщині Софії Русової. *Педагогічна спадщина Софії Русової та сучасні проблеми реформування національної освіти в Україні (з нагоди 165-ї річниці від дня народження видатної просвітительки)*: матеріали Всеукр. наук.-практ. он.-конф., 18-19 лют. 2021 р. Умань: ВПЦ «Візаві», 2021. С. 38-44.
4. Грама Н.Г. Сенсорний розвиток дітей раннього віку: теорія і практика: монографія. Одеса, 2018. 239 с.
5. Грицюк І. М. Арт-терапія в роботі практичного психолога з дітьми, які мають емоційні порушення. *Психологія: реальність і перспективи*. 2017. Вип. 8. С. 67-71
6. Гуртова О. В. Психолого-педагогічне проектування діяльності дітей дошкільного віку *Формування ціннісно-змістовної сфери дітей дошкільного та молодшого шкільного віку*: матеріали Обл. наук.-практ. конф., 28 берез. 2018 р. Дніпро, 2018. С. 192-198.
7. Карнаух Л. П. Софія Русова про національне дошкільне виховання. *Педагогічна спадщина Софії Русової та сучасні проблеми реформування національної освіти в Україні (з нагоди 165-ї річниці від дня*

народження видатної просвітительки): матеріали Всеукр. наук.-практ. он.-конф., 18-19 лют. 2021 р. Умань: ВПЦ «Візаві», 2021. С. 71-74.

8. Кирик М. Віршовані ігри для дитячого розвитку. *Ранній розвиток дитини – право кожного*: зб. матеріалів Всеукраїнського форуму (м. Київ, 09 червня 2021 р.). К.: НЕНЦ, 2021. С. 102-109.

9. Кононко О. Найголовніше «погода» вдома, або як сформувати емоційну сприйнятливність і чутливість. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2017. № 5. С. 32–40.

10. Корякіна І. В. Особистісна готовність дітей 6-го року життя до школи як актуальна проблема сьогодення. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету* (Педагогічні науки). Бердянськ : БДПУ, 2010. № 3. С. 176–185.

11. Кучай А. І. Педагогічна спадщина С. Русової в контексті розвитку дошкільної освіти. *Педагогічна спадщина Софії Русової та сучасні проблеми реформування національної освіти в Україні (з нагоди 165-ї річниці від дня народження видатної просвітительки)*: матеріали Всеукр. наук.-практ. он.-конф., 18-19 лют. 2021 рок. Умань: ВПЦ «Візаві», 2021. С. 117-120.

12. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси. Київ: Віра Інсайт, 2000. 444 с

13. Ладивір С. Як живеться шестирічним школярам? *Дошкільне виховання*. 2003. № 6. С. 3–5.

14. Любарська І. Співпраця дошкільного закладу і родини у контексті підготовки дитини до школи. *Вісник інституту розвитку дитини. Серія : Філософія. Педагогіка. Психологія* : збірник наукових праць / редкол. В. П. Андрущенко [та ін.]. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 17. С. 68–72.

15. Методика «Тест самотності». URL: <https://liveps.ru/uk/oprosnik-korchaginoi-opredelenie-vida-odinochestva-oprosnik-dlya/>

16. Методика дослідження соціальної адаптованості. URL: <https://dnmcps.com.ua/diagnostichni-metodiki>

17. Методика «Соціометрія» (Дж. Морено). URL: <https://vseosvita.ua/library/test-z-psihologii-sociometria-dzmoreno-219798.html>
18. Орел Т. В. Екологічна сфера та її вплив на соціально-особистісний розвиток дошкільника. *Формування ціннісно-змістовної сфери дітей дошкільного та молодшого шкільного віку*: матеріали Обл. наук.-практ. конф., 28 берез. 2018 р. Дніпро, 2018. С. 361-366.
19. Панасюк Т. Інноваційні технології: обмінюємося досвідом. *Дошкільне виховання*. 2010. № 7. С.18-19
20. Проскура О. В. Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками. Київ: Основи, 1998. 224 с.
21. Сірко С. В. Соціалізація особистості дошкільника в умовах закладу дошкільної освіти. *Формування ціннісно-змістовної сфери дітей дошкільного та молодшого шкільного віку*: матеріали Обл. наук.-практ. конф., 28 берез. 2018 р. Дніпро, 2018. С. 406-413.
22. Черепаня Н. І. Реалізація принципу наступності дошкільної та початкової освіти. *Педагогічний альманах* : [збірник наукових праць] ; редкол. В. В. Кузьменко (голова та ін.). Херсон: РІПО, 2011. Випуск 9. С. 68–74.
23. Шванцара Й. Діагностика психічного розвитку. Прага: Авіценум, 1978. 388 с.